

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΛΥΤΡΑΣ

Α.Μ. :1340200200951

2ετής φοιτητής Νομικής Σχολής Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

**ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ
ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ**

Εργασία για το μάθημα « Ατομικά & Κοινωνικά Δικαιώματα » :
κ. Ανδρέα Δημητρόπουλου

Αθήνα, Μάιος 2004

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

<u>1. Πρόλογος</u>	<u>3</u>
<u>2. Εισαγωγή</u>	<u>5</u>
<u>3. Μεθοδολογία Εργασίας</u>	<u>7</u>
<u>ΜΕΡΟΣ Α΄</u>	

<u>Κεφάλαιο 1^ο</u>	
<u>Η εμφάνιση και προβληματική του Κοινοβουλευτισμού</u> <u>στη σύγχρονη Διεθνή Κοινωνία</u>	<u>9</u>
<u>Κεφάλαιο 2^ο</u>	
<u>Τα Πολιτικά Κόμματα μέσα στην πρακτική</u> <u>του Κοινοβουλευτικού Θεσμού</u>	<u>11</u>
<u>Κεφάλαιο 3^ο</u>	
<u>Η παρέμβαση των σύγχρονων Πολιτικών Κομμάτων αναφορικά</u> <u>με τα Δικαιώματα του Πολίτη</u>	<u>14</u>
<u>Κεφάλαιο 4^ο</u>	
<u>Τα Πολιτικά Κόμματα ως φορείς</u> <u>Θεμελιωδών Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων</u>	<u>16</u>
<u>ΜΕΡΟΣ Β΄</u>	

<u>Κεφάλαιο 1^ο</u>	
<u>Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα ως φορείς</u> <u>Συνταγματικών Δικαιωμάτων</u>	<u>22</u>
<u>Κεφάλαιο 2^ο</u>	
<u>Αναφορά στα επιμέρους Συνταγματικά Δικαιώματα στην Ελλάδα,</u> <u>τα οποία βασίζονται στη δράση των Πολιτικών Κομμάτων</u>	<u>27</u>
<u>Κεφάλαιο 3^ο</u>	
<u>Η Εθνική Νομολογία επί του θέματος</u>	<u>30</u>
<u>4. Επίλογος – Συμπεράσματα</u>	<u>34</u>
<u>5. Παραπομπές-Υποσημειώσεις Κειμένου</u>	<u>35</u>
<u>6. Ενδεικτική Βιβλιογραφία</u>	<u>37</u>

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το θέμα της διερεύνησης του ρόλου των πολιτικών κομμάτων ως φορέων των συνταγματικών δικαιωμάτων δεν είναι καινούργιο, καθ' όσον αυτό είναι συνυφασμένο με τη δημιουργία, την ύπαρξη και τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων διαχρονικά και με την εμφάνιση του κοινοβουλευτισμού στην κοινωνία.

Η ανάλυση και η ερμηνεία του ρόλου των πολιτικών κομμάτων γενικά και ιδίως του ρόλου τους ως φορέων συνταγματικών δικαιωμάτων ανήκει σε πολύ μεγάλο βαθμό στον κλάδο της Πολιτικής Επιστήμης.

Αν και η πολιτική τόσο ως γνώση όσο και ως πρακτική έχει τις ρίζες της στις αρχαίες κινέζικες και στις προελλαδικές κοινωνίες, η Πολιτική Επιστήμη ως « επιστημονικός κλάδος » παρουσιάζει μία σημαντική καθυστέρηση, καθώς η ανάπτυξή της είναι φαινόμενο του τελευταίου μισού του προηγούμενου αιώνα στο εξωτερικό και στην Ελλάδα.

Αυτή η καθυστέρηση στην ανάπτυξη της Πολιτικής Επιστήμης ως κλάδου, είχε αποτέλεσμα ορισμένα από τα βασικά ζητήματα ανάλυσής της – όπως αυτό της μελέτης των πολιτικών κομμάτων – να καθυστερήσουν σημαντικά και να παραμεληθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Εκ των πραγμάτων λοιπόν, η απόπειρα κατανόησης του ρόλου των πολιτικών κομμάτων αφέθηκε για αρκετό καιρό αποκλειστικά σε άλλους κλάδους, όπως λ.χ. στο « Συνταγματικό Δίκαιο », στην « Ιστορία των Συνταγματικών Θεσμών », στη « Συνταγματική Ιστορία » ή ακόμη και στην « Πολιτική Κοινωνιολογία ».

Στην εποχή μας η έρευνα για τη λειτουργία του πολιτεύματος περνάει αναπόφευκτα μέσα από την κατανόηση του πραγματικού ρόλου των πολιτικών κομμάτων και του ρόλου, που αυτά διαδραματίζουν στην εμπέδωση, ανάπτυξη και επέκταση των συνταγματικών δικαιωμάτων των πολιτών.

Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι « Τα Πολιτικά Κόμματα ως Φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων » και με την έννοια αυτή θα ασχοληθούμε διεξοδικά με τα ακόλουθα θέματα χρησιμοποιώντας τις εξής « λέξεις - κλειδιά » :

- πολιτικά κόμματα (πολιτικοί σχηματισμοί),
- κοινοβουλευτισμός,
- λειτουργία πολιτεύματος,
- συνταγματικά δικαιώματα,
- ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα,
- συνταγματική ιστορία,
- πολυκομματισμός.

Η σκοπιμότητα της παρούσας εργασίας είναι η απόδειξη του ερευνητικού ερωτήματος, το εάν και κατά πόσο τα πολιτικά κόμματα μπορούν να λειτουργήσουν ως φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων των πολιτών στην εποχή μας και σε ποιόν βαθμό.

Ο τελικός στόχος αυτής εδώ της εργασίας είναι η κατάδειξη του πραγματικού ρόλου, που μπορούν να παίξουν τα πολιτικά κόμματα στη δημοκρατία μας σκοπεύοντας στην κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων των Ελλήνων πολιτών.

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ισχύον σήμερα Συνταγματικός Χάρτης στην Ελλάδα στο άρθρο 29 αναφέρει συγκεκριμένα :

Παράγραφος 1

« Έλληνες πολίτες που έχουν το εκλογικό δικαίωμα μπορούν ελεύθερα να ιδρύνουν και να συμμετέχουν σε πολιτικά κόμματα, που η οργάνωση και η δράση τους οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Πολίτες που δεν απέκτησαν ακόμη το δικαίωμα να εκλέγουν μπορούν, να συμμετέχουν στα τμήματα νέων των κομμάτων ».

Παράγραφος 2

« Νόμος μπορεί να ορίζει την οικονομική ενίσχυση των κομμάτων από το Κράτος και τη δημοσιότητα των εκλογικών δαπανών των κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών ».

Είναι προφανές, ότι με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1986 για πρώτη φορά στην « Ελληνική Συνταγματική Ιστορία » περιλαμβάνεται στο Σύνταγμα η *ε ι δ ι κ ή δ ι ά τ α ξ η*, που να αναγνωρίζει και να κατοχυρώνει τον θεσμό των « *Π ο λ ι τ ι κ ώ ν Κ ο μ μ ά τ ω ν* », σε συνδυασμό και με άλλες διατάξεις όπου τα πολιτικά κόμματα αναφέρονται *έ μ μ ε σ α* (όπως για παράδειγμα στα άρθρα 37, 68 παράγρ. 3, 71 και αλλού).

Ακόμη δεν θα πρέπει να παραγνωρισθεί, ότι η διάταξη του άρθρου 29, σύμφωνα με την οποία « η οργάνωση και η δράση των πολιτικών κομμάτων οφείλει να υπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος », αναφέρεται *κ α ι* στην *ε σ ω τ ε ρ ι κ ή τ ο υ ς δ ι ά ρ θ ρ ω σ η*, αφήνει δηλαδή κάποια περιθώρια στο νομοθέτη να θεσπίσει « κανόνες δημοκρατικής λειτουργίας για *ό λ α* τα πολιτικά κόμματα.

Επίσης, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται, ότι ο Ν. 1443 / 84 ορίζει όλα τα σχετικά με την *ο ι κ ο ν ο μ ι κ ή* ενίσχυση των πολιτικών κομμάτων, καθώς και τη *δ η μ ο σ ι ό τ η τ α* των εκλογικών δαπανών τους.

Επιπροσθέτως, δεν θα πρέπει να αγνοηθεί ότι ο μόνος περιορισμός που θέτει το Σύνταγμα σχετικά με την ίδρυση κόμματος, είναι η κατάθεση μιας δήλωσης, σύμφωνα με το Ν.Δ. 59 / 74.

Εξάλλου, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι τόσο η πολιτική πρακτική, όσο και η ίδια η εκλογική νομοθεσία « παραβιάζουν μόνιμα » την αρχή των ίσων δυνατοτήτων για όλα τα συμμετέχοντα πολιτικά κόμματα σε μία εκλογική αναμέτρηση.

Θα πρέπει ακόμη, να επισημανθεί, ότι η συνταγματική κατοχύρωση του πολιτικού κόμματος – και όχι η συγκεκριμένη διατύπωση του άρθρου 29 του Συντάγματος – θεμελιώνει τη βασική οργανωτική αρχή του πολυκομματισμού, δηλαδή όχι μόνο την ελεύθερη ίδρυση και δράση των πολιτικών κομμάτων, αλλά και την αναγνώρισή τους ως πρωταρχικούς παράγοντες για τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Με βάση τις προαναφερθείσες επισημάνσεις μας, θα κινηθεί η ανάλυση της εργασίας αυτής, στοχεύοντας την όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη θεώρηση του θέματος.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η ιστορία των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών δεν έχει να επιδείξει πολλούς θεσμούς με τόσο πλατιά διάδοση, αλλά και με ανεπαρκή πολυ-επιστημονική ανάλυση, όσο ο κοινοβουλευτισμός .

Η βάση της όποιας ανάλυσης για τα πολιτικά κόμματα και τον οποιονδήποτε ρόλο διαδραματίζουν στη σύγχρονη κοινωνία, περνάει μέσα από τη γέννηση και την ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού.

Στα πλαίσια αυτά η παρούσα εργασία ακολουθεί την παρακάτω παρατιθέμενη σειρά ανάλυσης, στο Α' Μέρος της :

- α ρ χ ι κ ά , αναλύεται και παρουσιάζεται το φαινόμενο της εμφάνισης του κοινοβουλευτισμού στην κοινωνία,
- α κ ο λ ο ύ θ ω ς, εξετάζεται η εμφάνιση των πολιτικών κομμάτων μέσα στην κοινοβουλευτική πρακτική,
- στη σ υ ν έ χ ε ι α, παρουσιάζεται η παρέμβαση των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη κοινωνία,
- τ έ λ ο ς, εστιάζεται το ενδιαφέρον στο ρόλο των πολιτικών κομμάτων ως φορείς θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Σε ότι αφορά το Β' Μέρος της εργασίας ακολουθείται η παρακάτω σειρά παράθεσης :

- α ρ χ ι κ ά, αναλύονται τα σημερινά πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα ως φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων,
- στη σ υ ν έ χ ε ι α, γίνεται μία εξειδικευμένη αναφορά στα συνταγματικά δικαιώματα στην Ελλάδα, τα οποία βασίζονται στη δράση των ελληνικών πολιτικών κομμάτων ,
- τ έ λ ο ς, παρατίθεται η εθνική νομολογία σε θέματα που αφορούν τα συνταγματικά δικαιώματα .

Η παρούσα εργασία ολοκληρώνεται με τον Ε π ί λ ο γ ο και τα Σ υ μ π ε ρ ά σ μ α τ ά της και την παράθεση της χρησιμοποιηθείσας ελληνικής και και ξενόγλωσσης β ι β λ ι ο γ ρ α φ ί α ς.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Κεφάλαιο 1^ο

Η εμφάνιση και η προβληματική του Κοινοβουλευτισμού
στη σύγχρονη διεθνή Κοινωνία

Κεφάλαιο 2^ο

Τα πολιτικά κόμματα μέσα στην πρακτική του
Κοινοβουλευτικού θεσμού

Κεφάλαιο 3^ο

Η παρέμβαση των σύγχρονων Πολιτικών Κομμάτων
αναφορικά με τα δικαιώματα του πολίτη

Κεφάλαιο 4^ο

Τα Πολιτικά κόμματα ως φορείς
Θεμελιωδών Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Κεφάλαιο 1^ο

« Η εμφάνιση και η προβληματική του Κοινοβουλευτισμού στη σύγχρονη διεθνή Κοινωνία »

Ο σύγχρονος Κοινοβουλευτισμός – ο οποίος αποτελεί και το κύριο σύστημα διακυβέρνησης της συντριπτικής πλειοψηφίας των λαών του πλανήτη μας – έχει τη βάση και τις ρίζες του κύρια στη Β ρ ε τ α ν ί α και στη συνέχεια στη Γαλλία και στη Γερμανία πριν πεντακόσια περίπου χρόνια.

Η γέννησή του υπήρξε αποτέλεσμα του εκδημοκρατισμού και της όποιας εκλογίκευσης των συστημάτων διακυβέρνησης της ανθρώπινης κοινωνίας ιστορικά μετά τη « νύχτα » του Μεσαίωνα και τις προσδοκίες που γέννησε η περίοδος της Αναγέννησης.

Η εμφάνισή του ακόμη συμπίπτει με την περιθωριοποίηση των ολιγαρχικών συστημάτων που επικρατούσαν στον τότε γνωστό κόσμο και κυρίως στην Ευρωπαϊκή ήπειρο, θέτοντας εντονότατα ερωτηματικά για τα βαθύτερα προσδιοριστικά αίτια των τρόπων διακυβέρνησης των πολιτών, όταν τα ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα φάνταζαν ουτοπικά.

Η παρουσία του κοινοβουλευτισμού ακόμη σχετίζεται και με το θέμα της όλης κριτικής που δεχόταν από τον 12^ο κιόλας αιώνα ο θεσμός της « Βα – σιλείας », οι δυσλειτουργίες του οποίου γίνονταν όλο και πιο εμφανείς, περιορίζοντας στην πράξη – όπως και σε κάθε μορφής ολιγαρχικά καθεστώτα - τα ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών.

Η ανάλυση και η ερμηνεία των ενδεικτικών κοινοβουλευτικών πρακτικών στην Αγγλία, Γαλλία και Γερμανία από την Ευρώπη ιδίως τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα δίνει τη δυνατότητα μορφοποίησης μίας συγκεκριμένης γνώσης αφ' ενός μεν επάνω στη λ ε ι τ ο υ ρ γ ί α του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλευτισμού και αφ' ετέρου, επάνω στις ο μ ο ι ό τ η τ ε ς και διαφορές ανάμεσα στην κοινοβουλευτική « μ η τ ρ ό π ο λ η » και στην κοινοβουλευτική « περιφέρεια »¹.

Στις ημέρες μας πάντως ο διεθνής κοινοβουλευτισμός βρίσκεται σ' ένα κρίσιμο σταυροδρόμι, που ορίζεται από την ήδη υπάρχουσα μακρόχρονη εμπειρία και πρακτική του θεσμού σε πάρα πολλές χώρες και ακόμα από τις αντινομίες, που εμπεριέχει ο ίδιος ο κοινοβουλευτισμός, όπως δείχνει τόσο η αγγλο-σαξωνική και η γαλλική όσο και η ελληνική βιβλιογραφία.

Κυριότερο από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κοινοβουλευτισμός σήμερα σε παγκόσμια κλίμακα είναι αυτό, που προκύπτει από την σημαντική «μείωση του ρόλου της νομοθετικής εξουσίας σε σχέση με την εκτελεστική εξουσία», όπως επίσης φαίνεται από τη σχετική ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

Επιπροσθέτως, σε ότι αφορά ειδικά τον Κοινοβουλευτισμό στην Ελλάδα – ο οποίος από την πρώτη στιγμή εφαρμογής του το 1843 και μέχρι το 1974 – δέχθηκε σωρεία πληγμάτων από μία ιδιότυπη κυκλική εναλλαγή «κοινοβουλευτισμού – δικτατορίας» με αποτέλεσμα η πορεία του κάθε άλλο παρά ομαλή μπορεί να χαρακτηριστεί².

Παρ' όλες όμως τις επικρίσεις σχετικά με τη λειτουργία του σύγχρονου κοινοβουλευτισμού τα σημερινά πλουραλιστικά κράτη δεν δείχνουν καμία ένδειξη εγκατάλειψης του «κοινοβουλευτικού θεσμικού πλαισίου», ίσως διότι ή οι εναλλακτικές λύσεις δεν είναι ορατές στον ορίζοντα των πολιτικών συστημάτων διακυβέρνησης – νομοθετικής εργασίας, ίσως διότι όλες οι προσπάθειες συγκεντρώνονται στο στόχο της βελτίωσης των κακών κειμένων, είτε των δύο νομοθετικών σωμάτων (Βουλή – Γερουσία) ή του ενός νομοθετικού σώματος (Κοινοβούλιο).

Κεφάλαιο 2^ο

« Τα Πολιτικά Κόμματα μέσα στην πρακτική του Κοινοβουλευτικού θεσμού »

Όλες οι σύγχρονες ανθρώπινες κοινωνίες στα πλαίσια του παιχνιδιού της εξουσίας διαθέτουν μία σειρά από οργανωμένες ομάδες ατόμων, τα οποία αποτελούν και τους λεγόμενους « πολιτικούς σχηματισμούς » ή με την άλλη τη γνωστή διατύπωση – που αναφέρει και το Σύνταγμα στο άρθρο 29 – τα « πολιτικά κόμματα ».

Τι είναι όμως το πολιτικό κόμμα ; Είναι – λέει ο Α. Λ. Αντωνακόπουλος³ – « η πολιτική οργάνωση που εκφράζει τα συμφέροντα μιας κοινωνικής τάξης ή κάποιων κοινωνικών στρωμάτων, που συγκεντρώνουν τους πιο δραστήριους και συνειδητούς εκπροσώπους της τάξης ή των στρωμάτων και τους καθοδηγεί στην επίτευξη συγκεκριμένων ιδανικών και σκοπών, από τους οποίους ο κεντρικός σκοπός είναι η κατάληψη, η άσκηση ή η διατήρηση της εξουσίας .

Συνεπώς, το πολιτικό κόμμα είναι η ανώτατη μορφή κοινωνικής ταξικής οργάνωσης. Έτσι τα κόμματα σαν πολιτικοί οργανισμοί ειδικά διαρθρωμένοι, ιεραρχημένοι και προσαρμοσμένοι στη μάχη για την εξουσία, εκφράζουν τα συμφέροντα και τους στρατηγικούς σκοπούς κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, καθώς επίσης και εθνοτήτων στον αγώνα τους για την εθνική τους απελευθέρωση και την ανεξάρτητη πολιτική τους συγκρότηση ».

Τα σύγχρονα πολιτικά κόμματα σαν θεσμός μεγάλης σπουδαιότητας για την κοινωνία εμφανίζονται στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, παράλληλα με την ανάπτυξη των εκλογικών συστημάτων και των κοινοβουλευτικών διαδικασιών, αλλά και των πολιτικών συστημάτων ως απόρροια των κοινωνικο - οικονομικών αποτελεσμάτων της « βιομηχανικής επανάστασης »⁴.

Από την άποψη της ταξικής τυπολογίας τα πολιτικά κόμματα διακρίνονται στις ακόλουθες κατηγορίες :

- α) σε αστικά κόμματα,
- β) σε φασιστικά κόμματα,
- γ) σε εργατικά κόμματα.

Από την άποψη της σχηματικής ιδεολογικο-πολιτικής τους τυπολογίας τα κόμματα διακρίνονται :

- α) σε δεξιά (ακροδεξιά, δεξιά, κεντροδεξιά) κόμματα,
- β) σε κεντρώα (κεντροδεξιά, κεντρώα, κεντροαριστερά) κόμματα,
- γ) σε αριστερά (σοσιαλδημοκρατικά, σοσιαλιστικά, κομμουνιστικά, ακροαριστερά) κόμματα .

Ακόμα η λειτουργία των πολιτικών κομμάτων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το είδος του κομματικού συστήματος, που έχει επιλεγεί για κάθε χώρα. Με βάση τα κομματικά συστήματα, διακρίνονται :

- α) στο πλουραλιστικό σύστημα, πολυκομματικού ή δικομματικού χαρακτήρα (λ.χ. το πολυκομματικό Γαλλίας, Γερμανίας, Ελλάδας, κ.ά., ή π.χ. το δικομματικό των Η.Π.Α., Μ. Βρετανίας),
- β) στο σύστημα του δεσπόζοντος κόμματος, όπου η διαφορά του ενός κόμματος - του δεσπόζοντος από όλα τα άλλα είναι τεράστια (λ.χ. το κόμμα της Ίντιρας Γκάντι στο παρελθόν ή τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα των Σκανδιναβικών χωρών τα προηγούμενα 20 – 30 χρόνια), και
- γ) το μονοκομματικό σύστημα, όπου υπάρχει στην πράξη ένα και μοναδικό πολιτικό κόμμα (όπως λ.χ. το μονοκομματικό σύστημα στην Οκτωβριανή Επανάσταση ή στο φασιστικό κράτος ή στα μονοκομματικά συστήματα των χωρών μελών του Συμφώνου της Βαρσοβίας προ 25ετίας)⁵.

Ο θεσμός των πολιτικών κομμάτων είναι από τους πλέον σοβαρούς τόσο στην Πολιτική Επιστήμη και στην Πολιτική Κοινωνιολογία, όσο και στην Ιστορία των Συνταγματικών Θεσμών και τη Συνταγματική Ιστορία, που εξετάζουν και προσπαθούν να ερμηνεύσουν τα θέματα της οργάνωσης, της δομής, της ηγεσίας τους, της κομματικής πειθαρχίας, των πελατειακών σχέσεων των μαζών με τους βουλευτές των κομμάτων, τη σχέση κομμάτων και βουλευτικών εκλογών, στα θέματα εσωτερικής δημοκρατίας, και σε πολλά άλλα.

Τα πολιτικά κόμματα όμως πέραν όλων των άλλων έχουν και μία επιπρόσθετη σημαντική αποστολή, που μπορεί να συνοψισθεί στα ακόλουθα :

- * στην παρέμβασή τους στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα των πολιτών,
- * στην προάσπιση κάθε μορφής ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών,
- * στην λειτουργία τους με στόχο την προάσπιση των συνταγματικών δικαιωμάτων των πολιτών.

Τα τρία αυτά προαναφερόμενα θέματα αποτελούν και την πεμπτουσία της σημερινής δραστηριοποίησης των πολιτικών κομμάτων στα πλαίσια του διεθνούς κοινοβουλευτικού συστήματος.

Κεφάλαιο 3^ο

« Η παρέμβαση των σύγχρονων Πολιτικών Κομμάτων αναφορικά με τα Δικαιώματα του Πολίτη »

Εδώ και τριάντα και πλέον χρόνια τα πολιτικά κόμματα απανταχού του πλανήτη επιχειρούν και πολλές φορές πετυχαίνουν, να δώσουν μια σειρά από νέες, ρηξικέλευτες όσο και εντυπωσιακές προοπτικές στα ζητούμενα από τον μέσο λεγόμενο πολίτη διεθνώς.

Για το λόγο αυτό βλέπουμε τα τελευταία χρόνια πολιτικά κόμματα σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, αλλά και διεθνές επίπεδο να διεκδικούν για λογαριασμό των πολιτών όλως σημαντικά και καθ' όλα ουσιώδη αιτούμενα, όπως :

- η περιβαλλοντική – οικολογική προστασία,
- η προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς,
- η αντιμετώπιση του προβλήματος της παγκόσμιας φτώχειας, κ.ο.κ.

Επιπροσθέτως, τα πολιτικά κόμματα σε εθνικό επίπεδο επίσης τα τελευταία χρόνια συχνά – πυκνά ασχολούνται με θέματα, που αφορούν όλο και πιο εξειδικευμένα ζητήματα που σχετίζονται με τα νέα δικαιώματα των πολιτών, που γεννώνται σε μια κοινωνία, όπως λ.χ. :

- η προστασία των ατόμων με ειδικές ανάγκες – δεξιότητες,
- η προστασία των κακοποιημένων γυναικών,
- η σεξουαλική ελευθερία των ατόμων,
- η δημοψηφισματική δημοκρατία,
- η αντιμετώπιση της παιδικής πορνείας,
- η συμμετοχική δημοκρατία και οι εκφάνσεις της,
- η προστασία των ατόμων τρίτης ηλικίας,
- η προστασία των προσωπικών δεδομένων, κ. ά.

Ο αφορισμός του Hegel, ότι « κάθε εποχή παρουσιάζει τόσο ιδιότυπες συνθήκες, έχει τόσο έντονη ατομική υπόσταση, ώστε κάθε τι που την αφορά πρέπει και μπορεί να κριθεί μόνο μέσα από αυτήν την ίδια », θεωρώ, ότι αποτελεί και την ουσία της ύπαρξης και της λειτουργίας των σημερινών πολιτικών κομμάτων, που επεκτείνουν καθημερινά όλο και περισσότερο το πεδίο δραστηριοποίησής τους με τελικό στόχο, την ικανοποίηση και νέων δικαιωμάτων του πολίτη, που γεννώνται καθημερινά μέσα από τις ανάγκες της κοινωνικής πραγματικότητας⁶.

Με τον τρόπο αυτό η παρέμβαση των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη κοινωνία εστιάζοντας στην όλο και μεγαλύτερη κάλυψη και ιδίως την διεκδίκηση νέων δικαιωμάτων του πολίτη, αποτελεί την πλέον τρανή απόδειξη για τον καινούργιο ρόλο, που έχουν να διαδραματίσουν στη διεθνή κοινοβουλευτική πραγματικότητα .

Είναι κάτι περισσότερο από προφανές, ότι καθώς η κοινωνία εκσυγχρονίζεται διεθνώς, καθώς η κοινωνία προχωρά συνεχώς σε νέα δεδομένα και σε πρακτικές που δεν υπήρχαν προηγουμένως, τα πολιτικά κόμματα είναι από τα πράγματα υποχρεωμένα να παρακολουθούν την πραγματικότητα , την καθημερινότητα και τις όποιες αλλαγές επέρχονται .

Μια πραγματικότητα, που θα εδράζεται σχεδόν αποκλειστικά στην ολοένα και μεγαλύτερη διεκδίκηση νέων δικαιωμάτων, που θα αφορούν τους πολίτες.

Κεφάλαιο 4^ο

« Τα Πολιτικά Κόμματα ως φορείς Θεμελιωδών Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων »

Η « δομή » των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και οι όποιες ρυθμίσεις την αφορούν, αποτελούν απόρροια των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούν σε μία δοσμένη εποχή και σ' ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό σημείο του πλανήτη.

Συνεπώς, τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα στη σύγχρονη κοινωνία μας διαφοροποιούνται πλέον, ως προς :

- τον αριθμό τους,
- το περιεχόμενό τους,
- τη μορφή τους .

Ως προς τον αριθμό τους, τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα κατά τη διάρκεια της τελευταίας πενηκονταετίας έχουν γνωρίσει μία πραγματική αποθέωση, αφού τα όσα ισχύουν σήμερα σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής ζωής, θα ήταν σχεδόν αδύνατο, έστω και να τα διανοηθεί ο πολίτης της δεκαετίας του '50 του προηγούμενου αιώνα.

Ως προς το περιεχόμενό τους, τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα της σημερινής εποχής έχουν επεκταθεί σε τέτοιο βαθμό, που θα ήταν αδιανόητο να υπάρχουν έστω και πριν δέκα μόλις χρόνια . Ένα παράδειγμα παραθέτω και νομίζω, ότι είναι απολύτως ενδεικτικό : η Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή – πιο γνωστή ως Δ.Ο.Ε. – που διοργανώνει τους εκάστοτε Ολυμπιακούς Αγώνες, στη συνεδρίασή της 17^{ης} Μαΐου 2004 (πριν λίγες ημέρες) αποφάσισε τη συμμετοχή στην Ολυμπιάδα της Αθήνας αθλητών και αθλητριών, που έχουν υποβληθεί σε α λ λ α γ ή φ ύ λ ο υ ⁷ (transsexuals) ! Αλήθεια, ποιος θα περίμενε κάτι τέτοιο λίγα χρόνια πριν ;

Ως προς τη μορφή τους, τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα της εποχής μας ξεχωρίζουν, διότι διακρίνουν τις ενδιαφερόμενες ομάδες του πληθυσμού ως :

- * είτε ενεργητικά υποκείμενα δικαιωμάτων,
- * είτε παθητικά υποκείμενα δικαιωμάτων,

διότι η νέα πραγματικότητα και η κοινωνία κάνει φανερό, ότι μόνο η οργάνωση των ατόμων σε ομάδες, μπορεί να διασφαλίσει τα όποια δικαιώματα των πολιτών.

Υπό την έννοια αυτή τα σημερινά πολιτικά κόμματα μπορούν να λειτουργήσουν ως καταλύτες, για την προώθηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων των πολιτών που προασπίζουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

Ο ρόλος λοιπόν των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων πέραν των όποιων άλλων δραστηριοτήτων προβλέπονται από τον Συνταγματικό Χάρτη και τους νόμους της κάθε χώρας, εν πολλοίς περιλαμβάνει και τη δραστηριοποίησή τους σχετικά με την καταγραφή και τη διεκδίκηση ολόένα και περισσότερων δικαιωμάτων των πολιτών.

Η πρώτη μεγάλη μεταμόρφωση του συστήματος των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εκείνη που άλλαξε τα δεδομένα της κοινωνίας, συμπίπτει με την πολιτική άνοδο των μαζών, που επιτεύχθηκε χάρη στην προοδευτική κατάκτηση του δικαιώματος της καθολικής ψηφοφορίας.

Το δικαίωμα της « καθολικής ψηφοφορίας » οδήγησε με τρόπο καθ' όλα εντυπωσιακό, στην εμφάνιση στο οικονομικό και κοινωνικό προσκήνιο του « σωματειακού φαινομένου » και στη συνέχεια στην ιδιαίτερα σημαντική ανάπτυξη της « συνδικαλιστικής οργάνωσης » σε όλο τον κόσμο.

Η εντυπωσιακή συγκέντρωση πλούτου όπως και η αύξηση του βιομηχανικού προλεταριάτου από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και μετά, σε συνδυασμό με την εντυπωσιακή συνδικαλιστική δραστηριοποίηση και την οργάνωση των μαζών, οδήγησε σε σημαντικές αλλαγές του κράτους – ως σημαντικού υποβάθρου για την εγγύηση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων - ως προς τα δικαιώματα των πολιτών.

Τα κράτη και κοινωνίες της εποχής – όπου κυριαρχούσαν ο ατομισμός και η εξαθλίωση των ασθενέστερων κοινωνικών κατηγοριών - αναγκάζονται εκ των πραγμάτων να εγκαταλείψουν τη διμερή διάκριση μεταξύ ανθρωπίνων και πολιτικών δικαιωμάτων και να προσανατολισθούν σε μία νέα, την τριμερή διάκριση⁸ μεταξύ :

- ενός status negativus (δικαιώματα και ελευθερίες κλασσικού τύπου),
- ενός status activus (πολιτικά δικαιώματα) και
- ενός status positivus (κοινωνικά δικαιώματα και κοινωνικές διατάξεις).

Εμπνεόμενη από τα προχωρημένα επαναστατικά ρεύματα και κινήματα του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, η συνταγματική σκέψη επεξεργαζόταν συνεπώς – από τα χρόνια εκείνα κιόλας – το όλο διανοητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λίγες δεκαετίες αργότερα τα ισχύοντα σήμερα συστήματα δικαιωμάτων και ελευθεριών.

Στο σημείο αυτό της διαδρομής της παγκόσμιας ιστορίας, όπου οι κοινωνίες βρίσκονται μέσα σε μεγάλες ανακατατάξεις, μέσα σε διανοητικές και επιστημονικές αναζητήσεις τα πολιτικά κόμματα προσαρμόζονται εξ' εξ' ανάγκης στα νέα δεδομένα, επαναπροσδιορίζοντας ορισμένες από τις μέχρι τότε λειτουργίες τους.

Τα πολιτικά κόμματα στην ιστορική τους διαδρομή ιδίως μετά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα εμπλουτίζουν τη δραστηριότητά τους σημαντικά, συμπεριλαμβάνοντας στις αρχές και στα προγράμματά τους κάθε λογής δικαιώματα του ανθρώπου, με ιδιαίτερη έμφαση στα :

- πολιτικά,
- κοινωνικά,
- ανθρωπιστικά,
- πολιτιστικά,
- φυλετικά,
- συμμετοχικότητας,
- θρησκευτικής ελευθερίας,
- ατομικά,
- συλλογικά,
- σεξουαλικών ιδιαιτεροτήτων,
- ίσης αντιμετώπισης από το νόμο,
- αξιοπρέπειας της ανθρώπινης προσωπικότητας,
- σεβασμού του πολιτεύματος,
- συνταγματικά και τόσα άλλα.

Όπως γίνεται λοιπόν κατανοητό, από το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα και μετά η πορεία εξέλιξης των πολιτικών κομμάτων, αλλάζει ουσιαστικά προσαρμοζόμενη απολύτως με τα αιτούμενα της κοινωνίας και των πολιτών της, που πλέον επιδιώκουν με έμφαση :

- την κοινωνική δικαιοσύνη,
- την κοινωνική ισότητα ,
- τον σεβασμό των όποιων ιδιαιτεροτήτων ,
- την πλήρη αναγνώριση όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων των πολιτών.

Συμπερασματικά λοιπόν, τα πολιτικά κόμματα ή αλλιώς « πολιτικοί σχηματισμοί » μέσα από μια μακράιωνη διαδικασία, μέσα από τη γέννηση του κοινοβουλευτισμού, μέσα από την επικράτηση του πολυκομματισμού και κυρίως μέσα από την κατανόηση των νέων δεδομένων ανεδείχθησαν ως οι κύριοι, οι βασικοί, οι σπουδαιότεροι και κυρίαρχοι φορείς των συνταγματικών δικαιωμάτων των πολιτών.

Πρόκειται για ζήτημα, που θα αναδειχθεί λεπτομερώς στη συνέχεια και συγκεκριμένα στο Β΄ Μέρος της εργασίας αυτής, που ακολουθεί, μέσα από την παράθεση των κάποιων εξειδικευμένων στοιχείων , που αφορούν το θέμα της.

Μ Ε Ρ Ο Σ Β ´

Κεφάλαιο 1º

Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα ως φορείς
Συνταγματικών Δικαιωμάτων

- 1.1. Συνταγματικό Δίκαιο και Συνταγματικά Δικαιώματα
- 1.2. Η υλοποίηση του Συνταγματικού Δικαίου στην Κοινωνία
- 1.3. Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα ως φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων

Κεφάλαιο 2º

Αναφορά στα επιμέρους Συνταγματικά Δικαιώματα
στην Ελλάδα, τα οποία βασίζονται στη δράση των
Πολιτικών Κομμάτων

Κεφάλαιο 3º

Εθνική Νομολογία επί του θέματος

Κεφάλαιο 1^ο **« Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα ως φορείς** **Συνταγματικών Δικαιωμάτων »**

1. 1. Συνταγματικό Δίκαιο και Συνταγματικά Δικαιώματα

Το Συνταγματικό Δίκαιο ως επιστημονικός κλάδος έχει ως αντικείμενο αφ' ενός μεν την οργάνωση και αφ' ετέρου δε τη λειτουργία του αντιπροσωπευτικού και δημοκρατικού πολιτεύματος .

Η προέλευσή του Συνταγματικού Δικαίου ως ξεχωριστού και διακεκριμένου κλάδου του δικαίου οφείλεται κατά κύριο λόγο στην πολιτική πρακτική αλλά και σε κείμενα του αγγλικού πολιτεύματος και στη συνέχεια στα Συντάγματα και στις Διακηρύξεις των Δικαιωμάτων, που στις χώρες εκατέρωθεν του Ατλαντικού γύρω στα τέλη του 18^{ου} αιώνα , δημιούργησαν μία εντελώς καινούργια πολιτική πραγματικότητα ⁹ .

Αυτή η νέα πολιτική πραγματικότητα - μέσα από μία πληθώρα κοινωνικο-οικονομικών ανακατατάξεων τόσο στην Ευρωπαϊκή ήπειρο όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες – δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες δημιουργίας γραπτών κειμένων συνταγματικής μορφής σε μία ολόκληρη σειρά κρατών.

Με την έννοια αυτή η είσοδος του 19^{ου} αιώνα αποτελεί μία ξεχωριστή περίοδο ανάπτυξης των δημοκρατικών και αντιπροσωπευτικών πολιτευμάτων σε πολλές χώρες, βάση των οποίων υπήρξε πάντοτε η συνταγματική καθεστική τάξη και η διεκδίκηση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ¹⁰ .

Η μεταπολεμική περίοδος (του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου) ιδίως στην Ευρώπη κυριαρχήθηκε από αυτό, που αποκλήθηκε αργότερα ως «κ ύ μ α του σ υ ν τ α γ μ α τ ι σ μ ο ύ » με όλες τις δυνατές εκφάνσεις του ¹¹ και κυρίως μέσα από την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Μία ακόμη περίοδος, όπου η εξέλιξη των σ υ ν τ α γ μ ά τ ω ν υπήρξε καταλυτική, είναι αυτή της κατάρρευσης των καθεστώτων των χωρών του λεγόμενου « υπαρκτού σοσιαλισμού » προ 25ετίας σε παγκόσμια κλίμακα, ιδιαίτερα όμως στην Ευρώπη. Αποτέλεσμα της πτώσης αυτών των προαναφερθέντων καθεστώτων υπήρξε ένας ραγδαίος πολιτικός επαναπροσδιορισμός, ο οποίος στην πράξη επηρέασε τα συντάγματα αυτών των χωρών.

Τα συνταγματικά αυτά κείμενα –ιδίως στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης- είχαν ως βασικά χαρακτηριστικά τους :

- την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου,
- την προστασία του αντιπροσωπευτικού συστήματος,
- τη διασφάλιση ενός πλαισίου αρχών υπέρ των πολιτών.

Είναι λοιπόν προφανές, ότι οι σύγχρονοι « Συνταγματικοί Χάρτες » είναι εμπλουτισμένοι με μία ολόκληρη σειρά από διατάξεις , οι οποίες άλλοτε ά μ ε σ α και άλλοτε έ μ μ ε σ α προβλέπουν, αλλά και προασπίζουν τα δικαιώματα του πολίτη της εποχής μας.

Συνεπώς, η ανάλυση και η ερμηνεία των συνταγματικών δικαιωμάτων από πολλές και διαφορετικές πλευρές και από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους μπορεί να δώσει το πλαίσιο της διερεύνησης του θέματος .

Η συμβολή των πολιτικών κομμάτων μέσα από την τρέχουσα πολιτική πρακτική στη διαμόρφωση του Συνταγματικού Δικαίου και στην καταγραφή των Συνταγματικών Δικαιωμάτων.

1.2. Η Υλοποίηση του Συνταγματικού Δικαίου στην Κοινωνία

Είναι τελείως διαφορετικό ζήτημα η ύπαρξη μιας σειράς συνταγματικών επιταγών και απολύτως διαφορετικό θέμα ο τρόπος υλοποίησης των συνταγματικών προβλέψεων μέσα σε μία δεδομένη χωρική και χρονική κοινωνία .

Το πρώτο ζήτημα αφορά την έρευνα των πηγών του Συνταγματικού Δικαίου και συγκεκριμένα :

- * το τυπικό σύνταγμα ,
- * τα άλλα κείμενα αυξημένης τυπικής ισχύος ,
- * οι εκτελεστικοί του συντάγματος τυπικοί νόμοι ,
- * οι κανονιστικού περιεχομένου πράξεις της εκτελεστικής εξουσίας ,
- * το συνταγματικό έθιμο ,
- * ο Κανονισμός της Βουλής.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά τη διερεύνηση των παραγόντων, οι οποίοι συμβάλλουν στη δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων, ούτως ώστε στη συνέχεια οι συνταγματικές διατάξεις να περιλαμβάνουν και τα σχετικά δικαιώματα . Τα οποία με τον τρόπο αυτά μετατρέπονται – από κάποια στιγμή και μετά – σε συνταγματικά δικαιώματα . Οι κυριότεροι από αυτούς τους παράγοντες είναι οι ακόλουθοι :

- * οι κοινωνικοί ,
- * οι οικονομικοί ,
- * οι πολιτιστικοί ,
- * οι διεθνολογικοί .

Αυτοί ακριβώς οι προαναφερθέντες παράγοντες είναι εκείνοι, οι οποίοι καταλλήλως επεξεργασμένοι και « φιλτραρισμένοι » από τα πολιτικά κόμματα μέσα σε συγκεκριμένες συνθήκες μιας δοσμένης κοινωνίας, προσφέρουν μεγάλες υπηρεσίες στην προώθηση των δικαιωμάτων του α ν θ ρ ώ π ο υ μέσα από τα σύγχρονα συντάγματα .

1.3. Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα ως φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων

Η εμπλοκή των Πολιτικών Κομμάτων στο ζήτημα των Συνταγματικών Δικαιωμάτων έχει ως αφετηρία ένα γενικό πολιτικό δικαίωμα , που είναι το δικαίωμα της συμμετοχής στην πολιτική ζωή της χώρας . Πρόκειται για δικαίωμα το οποίο αναφέρεται στο σύνολο της όποιας πολιτικής δραστηριότητας, που έχει το κάθε άτομο και δεν υπάρχει γι' αυτήν ρητή συνταγματική πρόβλεψη¹³.

Η συμμετοχή του ατόμου στη πολιτική ζωή της χώρας έχει πολλές και διαφορετικές διαστάσεις και συγκεκριμένα :

- τη συμμετοχή σε υποχρεωτικές πολιτικές διαδικασίες ,
- τη συμμετοχή σε μη υποχρεωτικές πολιτικές διαδικασίες ,
- τη εκούσια συμμετοχή σε φορείς ενασχόλησης με κάθε μορφής πολιτικές διαδικασίες .

Στην τελευταία κατηγορία ανήκουν οι πολιτικοί σχηματισμοί ή αλλιώς τα πολιτικά κόμματα , στα οποία οι πολίτες προσβλέπουν για τη επίλυση των όποιων προβλημάτων στο πολιτικο-κοινωνικό επίπεδο .

Μέρος αυτών των αιτουμένων των πολιτών περνώντας μέσα από την εν γένει και συνολική δραστηριότητα των πολιτικών κομμάτων, περνάει αναπόφευκτα μέσα από την καθημερινή λειτουργία και ιδίως μέσα από την καθημερινή πρακτική .

Ένα άλλο μέρος αυτών των αιτουμένων των πολιτών περνάει μέσα από τη συνταγματική πρόβλεψη, αναφορικά με μία σειρά δικαιωμάτων , που ορίζονται ως συνταγματικά δικαιώματα .

Από τη στιγμή λοιπόν κατά την οποία τα πολιτικά κόμματα λαμβάνοντας υπ' όψιν τους κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτιστικούς και διεθνολογικούς παράγοντες, που επηρεάζουν το κοινωνικό σύνολο και ωθούν προς τη λήψη μέτρων για την εμπέδωσή τους αποφασίζουν, να τα ανάγουν σε κύρια ζητήματα των πολιτών, φθάνουμε στο πέρασμα κάποιων από αυτά σε διάφορα επίπεδα και σ' αυτό της συνταγματικής κατοχύρωσής τους .

Συνεπώς, η εξειδίκευση αυτών των δικαιωμάτων που τα πολιτικά κόμματα θέτουν και κάποια χρονική στιγμή, αποτελούν συνταγματικά δικαιώματα, είναι εκείνα, τα οποία αναδεικνύουν – όπως θα φανεί στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο – τον ρόλο των πολιτικών κομμάτων ως φορέων συνταγματικών δικαιωμάτων .

Αυτή ακριβώς είναι και η περίπτωση των ελληνικών πολιτικών κομμάτων, όπως θα καταφανεί στη συνέχεια .

Κεφάλαιο 2^ο

« Αναφορά στα επιμέρους Συνταγματικά Δικαιώματα στην Ελλάδα, τα οποία βασίζονται στη δράση των Πολιτικών Κομμάτων »

Από τη στιγμή που το κριτήριο για τον χαρακτηρισμό ενός δικαιώματος ως συνταγματικού δικαιώματος αποτελεί η προϋπόθεση να περιέχεται στο συνταγματικό χάρτη μιας χώρας¹³, η αναφορά στα επιμέρους Συνταγματικά Δικαιώματα στην Ελλάδα τα οποία βασίζονται στη δράση των Πολιτικών Κομμάτων ξεπερνά τη γενική θεωρία των συνταγματικών δικαιωμάτων και εντοπίζει το ενδιαφέρον της σε θέματα, όπου αυτά δραστηριοποιούνται.

Κατά κύριο λόγο η εμπλοκή των σημερινών πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα βασίζεται στα λεγόμενα « πολιτικά δικαιώματα », που είναι εκείνα « που στρέφονται προς το κράτος και παρέχουν στους πολίτες αξίωση ενεργητικής συμμετοχής (status actívus) στην άσκηση της κρατικής εξουσίας ... καθ' όσον τα πολιτικά δικαιώματα είναι στοιχεία του δημοκρατικού κράτους »¹⁴.

Τα στοιχεία του σύγχρονου «δημοκρατικού κράτους» ουσιαστικά και πέρα από κάθε αμφιβολία περνούν μέσα από τη δραστηριότητα των σημερινών ελληνικών πολιτικών σχηματισμών, όπως αυτοί έχουν εξελιχθεί μετά την Μεταπολίτευση του 1974 και έως σήμερα.

Όντας δεδομένο, ότι αυτά τα πολιτικά δικαιώματα αποτελούν στην ουσία ατομικού περιεχομένου δικαιώματα, έχουν τρεις διαστάσεις και συγκεκριμένα αυτές :

- του αμυντικού προστατευτικού δικαιώματος,
- του εξασφαλιστικού δικαιώματος,
- του διεκδικητικού δικαιώματος¹⁵.

Αφετηρία και εφαλτήριο για τη συνταγματική κατοχύρωση δικαιωμάτων μέσα από τη δράση των ελληνικών πολιτικών κομμάτων αποτελεί, η συνταγματική πρόβλεψη στο άρθρο 4, παράγρ.1, το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή εν γένει και μάλιστα μέσα από πολλές και διαφορετικές εκφάνσεις με κυριότερες τις ακόλουθες :

- 1) τη συμμετοχή ως ψηφοφόρος στις βουλευτικές εκλογές ,
- 2) τη συμμετοχή ως υποψήφιος στις βουλευτικές εκλογές ,
- 3) την οικονομική ενίσχυση των κομμάτων ,
- 4) την κατοχύρωση της μυστικής και καθολικής ψηφοφορίας ,
- 5) την ισότητα των πολιτών απέναντι στην εκλογιμότητα ,
- 6) των ακριβή καθορισμό των περιορισμών στην εκλογιμότητα,
- 7) την υποχρεωτικότητα της συμμετοχής στις εκλογικές διαδικασίες,
- 8) την ίση μεταχείριση των κομμάτων στις εκλογές ,
- 9) την ένσταση κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών από οποιονδήποτε νομίμως ενιστάμενο ,
- 10) την εφαρμογή της νομικής ισότητας σχετικά με τις οργανώσεις των πολιτών,
- 11) την ελευθερία των πολιτικών πεποιθήσεων και έκφρασης γνώμης ,
- 12) την προσφυγή σε πρόωρες εκλογές ,
- 13) τα ποσοστιαία όρια εκλογιμότητας ,

- 14) ο έλεγχος της Συνταγματικότητας του εκλογικού συστήματος ,
- 15) η χρηματοδότηση των πολιτικών σχηματισμών , κ.ο.κ .

Βεβαίως, πολλά άλλα θέματα παρέμβασης των πολιτικών κομμάτων ως φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων, δεν έχουν την άμεση καταγραφή στο συνταγματικό κείμενο, που αποτελεί όπως και προαναφέρθηκε το βασικό κριτήριο καθορισμού του θέματός μας .

Έχουν όμως την έμμεση καταγραφή μέσω της υπάρχουσας και ισχύουσας Εθνικής Νομολογίας, η οποία παρατίθεται στη συνέχεια αυτοτελώς, στο 3^ο Κεφάλαιο του Β' Μέρους, που ακολουθεί .

Κεφάλαιο 3^ο « Εθνική Νομολογία επί του θέματος »

1 [ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ - ΑΘΗΝΑ - 34 - 1999](#)

Ευρωεκλογές- Λευκά □κυρα ψηφοδέλτια-Προσμέτρηση- Χρηματοδότηση πολιτικών κομμάτων- Απαγορεύεται η για οποιαδήποτε αιτία προσμέτρηση των λευκών και άκυρων ψηφοδελτίων προς σχηματισμό εκλογικής δυνάμεως κάποιου ή κάποιων συνδυασμών, που να διαμορφώνει, μαζί με τις άλλες εκλογικές δυνάμεις, το εκλογικό αποτέλεσμα για εξεύ.....

2 [ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ - ΑΘΗΝΑ - 35 - 1999](#)

Ευρωεκλογές- Π Ίση μεταχείριση κομμάτων-Οι προθεσμίες μέσα στις οποίες τα κόμματα, οι συνδυασμοί κομμάτων και οι υποψήφιοι είναι υποχρεωμένοι να παραδώσουν στον οικείο νομάρχη ή στο προξενείο, επί αποδείξει, αριθμό ψηφοδελτίων που να επαρκεί για τις ανάγκες των εκλογικών τμημάτων της περιφέρειας τάσσονται ενιαίως για όλ.....

3 [ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ - ΑΘΗΝΑ - 13 - 1997](#)

Η κατάργηση του σταυρού προτίμησης δεν είναι ασυμβίβαστη με την κατά το Σύνταγμα ελεύθερη εντολή του βουλευτή. Οι ρυθμίσεις του ν.92/94 με τις οποίες ο επικεφαλής συνδυασμού θεωρείται ότι λαμβάνει ως σταυρούς προτίμησης το σύνολο των ψηφοδελτίων και ότι έχει δικαίωμα υποβολής υποψηφιότητας σε δύο εκλογικές περιφέρειες.....

4 [ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ - Αθήνα - 64 - 1997](#)

Εκλογές - Ακύρωση - Μυστικότητα - Δημοσκοπήσεις - Exit polls -. Οι διατάξεις του Συντάγματος και του νόμου δεν αποκλείουν τη δυνατότητα διενέργειας δημοσκοπήσεων ως προς την ψήφο ή την πρόθεση ψήφου υπό την προϋπόθεση ότι οι δημοσκοπήσεις αυτές γίνονται με τις προσήκουσες μεθόδους και η διενέργειά τους δεν συνοδεύεται α.....

5 [ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ - Αθήνα - 65 - 1997](#)

Εκλογές - Ακύρωση - μυστικότητα - Δημοσκοπήσεις - Exit polls -. Οι διατάξεις του Συντάγματος και του νόμου δεν αποκλείουν τη δυνατότητα διενέργειας δημοσκοπήσεων ως προς την ψήφο ή την πρόθεση ψήφου υπό την προϋπόθεση ότι οι δημοσκοπήσεις αυτές γίνονται με τις προσήκουσες μεθόδους και η διενέργειά τους δεν συνοδεύεται .....

6 [ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ - Αθήνα - 66 - 1997](#)

	Εκλογές - Ακύρωση - Μυστικότητα - Δημοσκοπήσεις - Exit polls -. Οι διατάξεις του Συντάγματος και του νόμου δεν αποκλείουν τη δυνατότητα διενέργειας δημοσκοπήσεων ως προς την ψήφο ή την πρόθεση ψήφου υπό την προϋπόθεση ότι οι δημοσκοπήσεις αυτές γίνονται με τις προσήκουσες μεθόδους και η διενέργειά τους δεν συνοδεύεται .....
7	ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ - Αθήνα - 74 - 1997
	Εκλογές - Πρόωρες εκλογές - Ρήτρα 3% - Οικονομική ενίσχυση κομμάτων -. Η μη αναφορά στο προεδρικό διάταγμα που διαλύει τη βουλή και προκηρύσσει πρόωρες εκλογές δεν αποτελεί στοιχείο της εξωτερικής νομιμότητας του. Η τιθέμενη αποκλειστική ρήτρα του 3% ως κατώτατο όριο για την εκλογή βουλευτή δεν αντίκειται στην αρχή της.....
8	ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ - ΑΘΗΝΑ - 11 - 1994
	ΑΕΔ - Συνταγματικότητα εκλογικού συστήματος -. Το Σύνταγμα δεν καθιερώνει το αναλογικό σύστημα ως το αποκλειστικά εφαρμοστέο εκλογικό σύστημα. Το Σύνταγμα δεν κατοχυρώνει τα εκλογικά αποτελέσματα της πρώτης κατανομής, την οποία τυχόν προβλέπει το εκλογικό σύστημα, και δεν αντίκειται στο Σύνταγμα η εξάρτηση της δυνατότ.....
9	ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ - Αθήνα - 22 - 1994
	ΑΕΔ - Βουλευτικές εκλογές - Ενσταση κατά κύρους βουλευτικών εκλογών - Ιδιότητα ενισταμένου - Πολιτικά κόμματα - Διάδικοι -. Υποψήφιος ή εκλογέας μιας εκλογικής περιφέρειας νομιμοποιείται να προβάλλει εκλογικές παραβάσεις που σημειώθηκαν σε άλλη ή άλλες περιφέρειες, εφόσον στοιχειοθετείται νομικός και πραγματικός δεσμός.....
10	ΜΟΝΟΜΕΛΕΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟ - Αλεξ/λης Εβρου - 166 - 1984
	Πολλαπλά αντισυνταγματικός ο θεσμός της προσωπικής κρατήσεως για χρέη προς το Δημόσιο. / Ανακοπή 73 παρ.1 ΚΕΔΕ. Ο θεσμός της εκδόσεως εντάλματος προσωπικής κράτησης από τον Δ/ντή της Δ.Ο.Υ. (δηλαδή χωρίς δικαστική απόφαση) για χρέη προς το Δημόσιο, είναι πολλαπλά αντισυνταγματικός. Το ένταλμα που δεν εκτελέσθηκε προσβ.....
11	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - ΑΘΗΝΑ - 554 - 2003
	-
12	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - ΑΘΗΝΑ - 3077 - 2002
	Αίτηση ακυρώσεως - Διοικητική πράξη - Κόμματα -. Απόφαση επιτροπής που αποφαινεται επί της διαφωνίας ως προς τη χρήση εμβλήματος κόμματος μπορεί να ζητηθεί να ακυρωθεί ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. (Μειοψ.).
13	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - ΑΘΗΝΑ - 582 - 2001
	-
14	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - ΑΘΗΝΑ - 1398 - 2000
	-
15	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - Αθήνα - 944 - 1999
	Σύνταγμα - Αίτηση ακυρώσεως – Εννομο συμφέρον - Ραδιοτηλεόραση - Ανεξάρτητες

	διοικητικές αρχές - Για τη θεμελίωση εννόμου συμφέροντος για την ακύρωση της πράξης συγκρότησης του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης απαιτείται ιδιαίτερος δεσμός του αιτούντος προς την προσβαλλόμενη πράξη, είναι δε δυνατή η προβολή λόγων πο.....
16	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - ΑΘΗΝΑ - 162 - 1997
	-
17	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - ΑΘΗΝΑ - 1903 - 1997
	-
18	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - Αθήνα - 4331 - 1996
	-
19	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - ΑΘΗΝΑ - 4333 - 1996
	-
20	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - ΑΘΗΝΑ - 2284 - 1994
	-
21	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - Αθήνα - 2285 - 1994
	-
22	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - Αθήνα - 2304 - 1994
	-
23	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ - ΑΘΗΝΑ - 3344 - 1994
	-
24	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ - ΑΘΗΝΑ - 2286 - 2001
	Αίτηση ακυρώσεως - Εννομο συμφέρον - Πολιτικά κόμματα -. Πολιτικό κόμμα δεν έχει έννομο συμφέρον να ασκήσει αίτηση ακυρώσεως κατά πράξεως της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων που δεν το αφορά ούτε εμποδίζει ευθέως την πραγμάτωση των σκοπών του. (Μειοψ.).
25	ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ - Αθήνα - 656 - 2000
	Πολιτικά κόμματα -. Η αρχή της νομικής ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 Συντ.) εφαρμόζεται και επί των πολιτικών κομμάτων, συνιστώντων τις προβλεπόμενες από το άρθρο 29 παρ. 1 Συντ. οργανώσεις πολιτών, στις οποίες ο νομοθέτης οφείλει ίση μεταχείριση, με την αποφυγή καθίδρυσης αδικαιολογήτων προνομίων υπέρ ορισμένων από αυτά ή .....
26	ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΕΦΕΤΕΙΟ ΤΡΙΜΕΛΕΣ - Θεσσαλονίκης - 165 - 1993
	Ενσταση κατά του κύρους των αρχαιρεσιών του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης. Κατά το σκοπό της διάταξης της παρ. 4 του άρθρου 9 του Ν. 1649/1986, παρέχεται η ευχέρεια

στους διαδίκους να αναπληρώσουν δικονομικές απώλειες που υπέστησαν, συνεπεία νομικών αμφιβολιών τους, ενόψει των ρυθμίσεων του Ν. 1406/1983. Νομίμως, σ.....

27 [ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΕΦΕΤΕΙΟ ΤΡΙΜΕΛΕΣ - Αθήνα - 1518 - 1990](#)

Πειθαρχική διαδικασία - Πειθαρχική ποινή απόταξης - Προσωπικό ΕΛ.ΑΣ. - Αστυφύλακες -. Ακυρώνεται η πράξη επιβολής της ποινής, για σφάλμα του νομικού συλλογισμού, εξαιτίας του χωριστού υπολογισμού, ως πειθαρχικά ελεγκτέων πράξεων που απορροφώνται μεταξύ τους, διότι αποτελούν νομική και λογική συνέχεια, η μία της άλλης.

28 [ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟ ΠΡΟΕΔΡΟΣ - Βόλος - 35 - 1989](#)

Αποδοχές δικαστικών λειτουργών. Φορολογική και τελωνειακή μεταχείριση. Μισθολογική, φορολογική και τελωνειακή εξίσωση δικαστικών με μέλη κυβέρνησης και βουλευτές. Αποζημίωση άρθρου 105 ΕισΝΑΚ. Τρόπος φορολόγησης σύμφωνα με το Σύνταγμα, το ύψος των αποδοχών των δικαστών πρέπει να καθορίζεται με ειδικό νόμο όχι απλώς σε .....

29 [ΑΡΧΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ - ΑΘΗΝΑ - 6 - 2004](#)

-

4. Επίλογος - Συμπεράσματα

Από όλα τα προαναφερθέντα σ' αυτή την εργασία κατά τη διάρκεια της διαδρομής όλων των κεφαλαίων της γίνεται φανερό, ότι τα πολιτικά κόμματα τόσον στη Ελλάδα – που μας ενδιαφέρει εδώ –όσο όμως και διεθνώς, δύναται και στην πράξη το επιτυγχάνουν, να λειτουργούν ως φορείς των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Η πραγμάτωση αυτής της διαδικασίας των πολιτικών κομμάτων ως φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων επιτυγχάνεται με δύο τρόπους :

- είτε με τη μορφή της άμεσης αναφοράς στον συνταγματικό χάρτη,
- είτε με τη μορφή της έμμεσης αναφοράς στα θέματα, που αφορούν την Εθνική Νομολογία .

Συμπερασματικά, θα πρέπει να γίνει αποδεκτό, ότι τα σημερινά ελληνικά πολιτικά κόμματα είναι και αποτελούν

ΦΟΡΕΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ .

5. Παραπομπές – Υποσημειώσεις Κειμένου

1. Μαυριάς Κώστας Γ. , Συνταγματικό Δίκαιο, 2^η έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκου-
λας , 2002, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 31.
  2. Λύτρας Περικλής Ν. , Ελληνικό Κοινοβούλιο και Εξωτερική Πολιτική
1946 – 1958, Διδακτορική Διατριβή , 1980, Αθήνα, σελ. 85 – 94.
  3. Αντωνακόπουλος Αντώνης Λ. , Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη , Α.
Ν. Σάκκουλας, 1983, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 175.
  4. Λύτρας Περικλής Ν. , Αρχές Πολιτικής Επιστήμης , Παπαζήσης, 1986 ,
Αθήνα, σελ. 132 – 133.
  5. Όπου πριν .
  6. Βλάχος Γεώργιος Κ., Κοινωνιολογία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου,
Παπαζήσης, 1976, Αθήνα , σελ. 11.
  7. Στο σύνολο σχεδόν του ελληνικού Τύπου και αναλυτικά στην εφημερίδα
« Ελευθεροτυπία » της 18^{ης} / 5 / 2004.
  8. Βλάχος Γεώργιος Κ. , όπου πριν , σελ. 51 – 53 .
  9. Μαυριάς Κώστας Γ., όπου πριν , σελ. 30 –33 .
  10. Σχετικά με το θέμα βλ..μία γενική επισκόπηση των μέτρων, που ελήφθη-
σαν στους κόλπους ή υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε. για την εξασφάλιση των
δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών αρχικά το 1973 και έπειτα το 1995 .
- 36 -
11. J.-L. Seurin, (textes reunis), Le constitutionnalisme aujourd'hui , ECO-
NOMICA, 1984, Paris, p.p. 38 – 41.

12. Ράϊκος Αθανάσιος, Συνταγματικό Δίκαιο – Θεμελιώδη Δικαιώματα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1995, Αθήνα, σελ. 372 – 375 .
13. Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις , τόμος 3^{ος} , Ι΄ έκδοση, 2004, Αθήνα, σελ. 5-6 .
14. Όπου πριν , σελ. 49 – 51 .
15. Όπου πριν .

6. Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- * Αναστασιάδης Γιώργος, «Συνταγματικοί Θεσμοί & Λειτουργία του Πολιτεύματος», Σάκκουλας, 1984, Θεσσαλονίκη
- * Βεντούρης Νίκος, « Θέματα Σύγχρονης Πολιτικής Επιστήμης », Παπαζήσης, 1978 Αθήνα
- * Βλάχος Γεώργιος Κ., «Κοινωνιολογία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» , Παπαζήσης, 1976, Αθήναι
- * Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., « Συνταγματικά Δικαιώματα », παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Ι΄ έκδοση, τόμος 3^{ος}, 2004, Αθήνα
- * Διαμαντόπουλος Θανάσης, « Εισαγωγή στην Πολιτική », Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1983, Αθήνα
- * Duverger Maurice, (ελληνική έκδοση), « Εισαγωγή στην Πολιτική », Παπαζήσης, 1973 , Αθήνα
- * Καζάζης Νεοκλής, « Ο Κοινοβουλευτισμός εν Ελλάδι », 1910 , Αθήνα
- * Κασιμάτης Γ., (επιμέλεια) κ.ά., «Το Σύνταγμα της Ελλάδας και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου », Αντ. Ν. Σάκκουλας – Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών / Κείμενα Δημοσίου Δικαίου, Νο 4, 2001, Αθήνα – Κομοτηνή

- * Λύτρας Περικλής Ν., « Αρχές Πολιτικής Επιστήμης », Παπαζήσης – Βι-

βιβλιοθήκη Πολιτικής Επιστήμης / Πρόλογος Ακαδημαϊκού Γ. Κ. Βλάχου,
1986 , Αθήνα

- * Meunaud Jean (ελληνική έκδοση με τη συνεργασία των Π. Μερλόπουλου και Γ. Νοταρά), « Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα », Μπάϋρον, 1974, Αθήνα
- * Μαυριάς Κώστας Γ. , « Συνταγματικό Δίκαιο », 2 η έκδοση κατά το αναθεωρημένο Σύνταγμα, Αντ. Ν. Σάκκουλας , 2002, Αθήνα-Κομοτηνή
- * Τάτσος Δημήτρης Θ., « Συνταγματικό Δίκαιο :οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας », τόμος Β' , β' έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993 , Αθήνα-Κομοτηνή
- * Fagen Rishard R. , (ελληνική έκδοση) , « Πολιτική και Επικοινωνία », με επιμέλεια Πανταζή Τερλεξή , Παπαζήσης – Βιβλιοθήκη Πολιτικής Επιστήμης , 1977 , Αθήνα .